

EEN 'ON-NEDERLANDSE PARTIJ'

De Verenigde Staten als inspiratiebron voor D66

Op 14 oktober 1966 wordt de politieke partij Democraten '66 opgericht. Bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer, vier maanden later, behalen de Democraten zeven zetels. De uitslag is ongekend in het tot dan toe zo rustige politieke landschap. ARP-leider Biesheuvel is kennelijk zo bevreesd voor de opkomst en het succes van de nieuwe partij, dat hij D66 betitelt als een on-Nederlandse partij. Politiek bedrijven zonder ideologische beginselen, zoals D66 zich profileert, noemt hij 'gevaarlijk'.

Was en is D66 inderdaad zo on-Nederlands? In aantal opzichten wel, zeker in de beginjaren. De opkomst van D66 is een breuk met het verzuilde politieke bestel dat Nederland decennia lang heeft gekenmerkt. D66 is niet alleen het antwoord op ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving, maar weerspiegelt een kentering die in heel West-Europa zichtbaar is. Bij de vorming van hun ideeën laten de Democraten zich bovendien sterk inspireren door politieke systemen in andere landen, zoals het Verenigd Koninkrijk en Duitsland. Het grote voorbeeld voor de radicale democratisering van de Nederlandse samenleving die D66 voorstaat, is echter gelegen aan de andere kant van de Atlantische oceaan: in de Verenigde Staten.

Aanval op het politieke bestel

Op het moment dat D66 ontstaat, heeft Nederland een 'verzuilde' samenleving. Al naar gelang hun sociale klasse of religie behoren Nederlanders tot de katholieke, de protestantse, de socialistische of de liberale zuil. De 'burgerij' is in hoge mate passief en trouw aan de leiders van de eigen zuil. De Nederlandse politiek wordt gedomineerd door politieke partijen die hun wortels hebben in de negentiende eeuw. Het zijn grote, gevestigde massa-integratiepartijen, gericht op de politieke incorporatie van hun eigen achterban in het politieke systeem. VVD, PvdA en de drie confessionele partijen KVP, CHU en ARP behartigen allen de belangen van een deel van het electoraat vanuit een eigen, sterk ideologisch getinte en exclusieve maatschappijvisie. De door deze partijen doorgevoerde 'pacificatie' heeft geresulteerd in een stabiel, maar tegelijkertijd verstarde politiek stelsel.

In de eerste helft van de jaren zestig begint dit verzuilde systeem scheuren te vertonen. Het is de periode waarin in heel Europa een nieuwe generatie zich begint te manifesteren. Voor deze nieuwe generatie zijn de passiviteit en conformeringsneiging die de generatie van hun ouders kenmerkt, niet vanzelfsprekend. Vraagstukken die na de Tweede Wereldoorlog prioriteit kregen, zoals de opbouw van de economie en de bestrijding van de werkloosheid, zijn grotendeels opgelost en nieuwe problemen hebben zich aangediend. De twintigers en dertigers in het West-Europa van de jaren zestig leven in materiële welvaart. Zij geven er blijk van niet alleen oog te hebben voor de verworvenheden van de welvaart, maar ook voor de schaduwkanten daarvan, zoals de sociale ongelijkheid in de wereld, de nucleaire dreiging en de gevolgen voor het milieu. Ook tonen de jongeren zich zeer betrokken bij internationale conflicten zoals de oorlog in Vietnam en de Cubacrisis. Ze laten zich niet dwingen in het keurslijf van de samenleving die door de generatie die hen voorging is opgebouwd. Overal in Europa gaan ze de straat op. Nog voor het in Parijs tot onlusten komt (in de zomer van 1968), richt Provo zich in Nederland tegen de over-regenteske autoriteiten met ludieke en minder ludieke acties. In hun muziek verwoorden The Beatles en Bob Dylan de onafhankelijkheid van de jonge generatie.

Nadat de Boerenpartij reeds met succes het regentendom van de heersende klasse aan de kaak heeft gesteld, besluiten de initiatiefnemers van D66 in de zomer van 1966 op de ontwikkelingen in te springen en ze een politieke vertaling geven. D66 wordt opgericht als de politieke exponent van de jaren-zestigbeweging. Belangrijkste doel van de nieuwe partij: het doorbreken van de bestaande politieke en maatschappelijke structuren om zo radicale democratische vernieuwing mogelijk te maken. De opvattingen van D66 over democratisering vormen in feite een fundamentele aanval op het Nederlandse stelsel. De nieuwe partij weerspiegelt de opkomst van een nieuwe generatie burgers, opgegroeid na de oorlog, relatief hoogopgeleid en mondiger dan de voorgaande generaties. Mensen voor wie eigen verantwoordelijkheid en ontplooiingsmogelijkheden belangrijker zijn dan de materiële kwesties die in de jaren van de wederopbouw de boventoon hebben gevoerd.

De oprichting van D66 is in de eerste plaats een uiting van onvrede over het functioneren van het politieke bestel. D66 is ten tijde van de oprichting eigenlijk een 'one issue-beweging'. De partij van de staatsrechtelijke vernieuwing, van de democratisering en de gekozen minister-president. Het profiel van

D66, en daarmee het latere imago van de partij, als de partij van de staatkundige vernieuwing, ontstaat om marketingtechnische redenen. Natuurlijk is de onvrede over het functioneren van de democratie het element dat de initiatiefnemers van D66 in 1966 bijeen brengt en natuurlijk hebben de Democraten de overtuiging dat staatkundige vernieuwing zal bijdragen tot een nieuw, democratischer politiek stelsel. De voorstellen voor een gekozen minister-president en de invoering van een districtenstelsel vloeien hier rechtstreeks uit voort. Maar dit zijn slechts twee van de vele voorstellen van de nieuwe partij. Het feit dat deze twee programmapunten als 'speerpunten' in de presentatie van de nieuwe partij naar voren worden gebracht en daarmee het imago van D66 als partij van de staatkundige vernieuwing vestigen, heeft een marketingtechnische verklaring. Samen met mede-initiatiefnemer Hans van Mierlo pikt marketingdeskundige Martin Veltman deze twee punten in 1966 uit het scala van voorstellen van de partij-in-oprichting omdat dit de twee onderwerpen zijn die de bevolking in zijn ogen het meest zullen aanspreken. D66 verwoordt daarmee precies die gevoelens die leven bij de categorie burgers die in deze periode in opstand komen. De kritiek van de Democraten op het functioneren van het politieke bestel en de daarom bepleite staatsrechtelijke vernieuwing en pragmatische manier van politiek bedrijven, sluiten naadloos aan op de ideeën van de 'protestgeneratie' van de jaren zestig.

Voorstellen voor een ander kiesstelsel

De radicaal-democratische ideeën die D66 presenteert ten aanzien van de gewenste staatsrechtelijke vernieuwing zijn niet nieuw. Wetenschappers als de jurist Jan Glastra van Loon en aanhangers van de 'Amsterdamse school' in de politicologie hebben zich reeds uitgesproken in de richting die D66 verwoordt. Binnen de PvdA hangen mensen als Van Thijn en Vondeling de ideeën over een districtenstelsel (Van Thijn) en een rechtstreeks gekozen minister-president (Vondeling) aan. De protesten van de jongeren en de ideeën over het democratische gehalte van de politieke partijen worden in deze partij gedeeld door 'Nieuw Links'. Eén van de hoofdpersonen binnen D66 en belangrijke inspirator waar het gaat om de voorgestelde structuurveranderingen in het politieke bestel, is voormalig VVD-raadslid en D66-initiatiefnemer Hans Gruijters. Gruijters' denken over politiek wordt sterk geïnspireerd door het politieke systeem in de Verenigde Staten van Amerika, waar de uitvoerende en controlerende macht duidelijk zijn gescheiden. In een serie artikelen in het *Algemeen Handelsblad* in november 1965 toont Gruijters zich voorstander van ingrijpende politieke veranderingen in de geest van de Verenigde Staten. Vooral het idee van een gekozen minister-president, een idee dat Gruijters heeft opgepikt uit een artikel van Glastra van Loon in het *Nederlands Juristenblad*, spreekt het voormalige VVD-raadslid aan. De voorstellen van D66 voor hervorming van het kiesstelsel, zijn grotendeels op Gruijters' ideeën gebaseerd.

Wat houden die voorstellen in? D66 toont zich in haar verkiezingsprogramma een voorstander van vergaande "democratisering van politiek en samenleving". Eén van de voorstellen betreft de invoering van een direct gekozen minister-president. Dit is een ingrijpend voorstel en een fundamentele wijziging van de verhouding tussen regering en parlement. In Nederland is het 'vertrouwensbeginsel' altijd de hoeksteen van de parlementaire verhoudingen geweest: de regering kan alleen regeren dankzij de steun van de meerderheid van de volksvertegenwoordiging. Die vertrouwensrelatie wil D66 loslaten en daarbij heeft de partij goed gekeken naar hoe er het in een aantal andere landen aan toegaat. Met als conclusie dat het voorbeeld voor Nederland zich niet in Europa bevindt, te weten in het Verenigd Koninkrijk of Duitsland, maar aan de andere kant van de Atlantische oceaan: in de Verenigde Staten. Het Engelse systeem, zo constateren de Democraten, is in Nederland niet toepasbaar. In het Verenigd Koninkrijk heeft de grootste partij in het parlement de absolute meerderheid. Die partij vormt de regering en de leider van die partij wordt regeringsleider. Door het systeem van evenredige vertegenwoordiging heeft echter geen enkele partij in Nederland de absolute meerderheid. Bovendien geldt in het Verenigd Koninkrijk de vertrouwensregel: wil de regering blijven regeren, dan heeft ze het vertrouwen van de meerderheid in het parlement nodig en dient de eigen fractie de regering dus altijd te steunen. Het parlement wordt zo gedegradeerd tot "stemvee van de regering", zoals Hans Gruijters het formuleert. In Duitsland kiest het parlement de regeringsleider. Het parlement kan hem of haar alleen afzetten indien er meteen een opvolger wordt gekozen. Dit vormt een drempel voor het doorvoeren van een regeringswissel; alleen majeure kwesties zullen in de praktijk een aanleiding vormen. De noodzaak de regeringswissel ook meteen te regelen waarborgt de continuïteit. Maar volgens D66 heeft dit systeem een groot bezwaar: het hele proces gaat buiten de kiezers om. Er worden immers geen tussentijdse verkiezingen gehouden waarbij de kiezers zich over het gerezen probleem kunnen uitspreken. Een weinig democratische werkwijze, aldus de Democraten.

“Hoe men het ook wendt of keert, een bestel waarin de regering voor haar bestaan afhankelijk is voor het vertrouwen van het parlement, roept grote nadelen op.”, zo concludeert D66-inspirator Hans Gruijters. Vandaar dat D66 opteert voor het rechtstreeks kiezen van de minister-president. De minister-president en de door hem samengestelde ministersploeg heeft een eigen mandaat van de kiezers en heeft dus niet langer het vertrouwen van het parlement nodig. Regering en parlement hebben ieder hun eigen taak en afhankelijk van de kwestie heeft ofwel het parlement het laatste woord, ofwel de regering. Bij wetgeving en het vaststellen van de begroting is dat het parlement, bij allerlei uitvoeringskwesties de regering. Het programma waarmee de minister-president wordt gekozen, zal hij in samenwerking met het parlement moeten uitvoeren. Hèt voorbeeld voor dit model is natuurlijk de Verenigde Staten, waar president en congres ieder een eigen mandaat hebben en in onderlinge samenwerking nieuwe wetgeving tot stand moeten brengen. De president kan dat niet zonder steun in het congres. Dit systeem van ‘checks and balances’ wil D66 dus ook in Nederland invoeren.

Ook bij de voorstellen voor de invoering van een districtenstelsel zien we de voorbeeldfunctie van het Amerikaanse model terugkomen. D66 wil de band tussen kiezer en gekozenen verstevigen en wil dat doen door invoering van een systeem waarin volksvertegenwoordigers een directe band hebben met een eigen achterban, aan wie zij verantwoording verschuldigd zijn. In het bestaande systeem organiseren politieke partijen in eigen kring de samenstelling van de kieslijsten. De kiezers stemmen vervolgens op een partij, waarvan ze meestal alleen de lijsttrekker kennen. De rest van de gekozenen is veelal onbekend en heeft in feit geen eigen mandaat, anders dan het afgeleide mandaat van zijn partij. In de Verenigde Staten daarentegen bestaat er een directe afhankelijkheidsrelatie tussen kiezer en gekozenen. Een Amerikaans congreslid is niet alleen Democraat of Republikein, maar ook (of sterker: bovenal) vertegenwoordiger van de kiezers in zijn kiesdistrict. Gruijters is over deze sterke band tussen kiezer en gekozenen erg te spreken: “In de Verenigde Staten is het de gewoonste zaak van de wereld, dat de leden van het Huis van Afgevaardigden voortdurend voeling houden met wat er in hun district leeft. De gekozenen zijn niet alleen lid van een partij, die natuurlijk deels de richting van hun standpunt bepaalt, maar vooral ook afgevaardigde namens een district, dat hem of haar in de gaten houdt en van wiens stem hij of zij bij de volgende verkiezingen weer afhankelijk is.”, zo constateert Gruijters.

Het is opmerkelijk dat de Democraten zich voorstander tonen van een – uit het buitenland geïmporteerd – districtenstelsel. Immers: een districtenstelsel bevordert het ontstaan van een tweepartijensysteem. Wie in een kiesdistrict de meeste stemmen krijgt, wint de zetel van dat district (‘the winner takes all’). Kiezers zullen dus op een kandidaat stemmen die kans maakt op het winnen van de zetel, wat in het nadeel werkt van kleine partijen. Met haar pleidooi bevordert D66 dus haar eigen ondergang, of op zijn minst het verdwijnen van de partij uit vertegenwoordigende lichamen. Wat dat betreft kan de zusterpartij van D66 in het Verenigd Koninkrijk als voorbeeld dienen. De Liberal Democrats, met wie D66 nauwe banden onderhoudt, is in potentie een grote partij, maar krijgt als gevolg van het Engelse kiessysteem veel minder zetels dan waar ze op basis van het aantal stemmen via evenredige vertegenwoordiging recht op zou hebben. Wat dat laatste betreft lijkt het erop dat de nieuwe generatie D66’ers van mening is veranderd. In de meest recente plannen van de partij wordt een gemengd stelsel voorgesteld, waarin de zetels worden verdeeld via evenredige vertegenwoordiging en de invulling van de zetels wordt bepaald door een verdeling van het land in districten. Met die voorstellen hebben de Democraten afstand genomen van het Engelse voorbeeld en zijn ze meer op de lijn van Duitsland gaan zitten, dat eveneens een gemengd stelsel kent.

Ook het voorstel om burgemeesters rechtstreeks te kiezen is één op één overgenomen uit de Verenigde Staten. Het is een typisch voorbeeld van de vergaand gedemocratiseerde Amerikaanse samenleving, waar veel meer publieke functies worden vervuld door gekozen functionarissen en waar veel meer mogelijkheden voor rechtstreekse invloed bestaan dan in Nederland. De Democraten nemen daarvan de gekozen minister-president en burgemeester in hun programma over. Overigens heeft D66 niet alleen in haar beginjaren in het buitenland inspiratie opgedaan voor haar vernieuwingsvoorstellen. Ook vandaag de dag nog verwijst D66 regelmatig naar het buitenland als het gaat om staatkundige vernieuwingsvoorstellen. Eén van de hedendaagse argumenten om in Nederland een gekozen burgemeester in te voeren is nog altijd dat Nederland het enige land in Europa is waar de burgemeester nog wordt benoemd. Het buitenland is dus niet alleen een voorbeeld en inspiratiebron, als het zo uitkomt is het ook een argument.

Het schaduwkabinet: toch een Engels tintje?

Zoals eerder al duidelijk werd, is D66 geen voorstander van een kiesstelsel naar Engels voorbeeld. Wel zijn de Democraten er groot voorstander van om partijen voorafgaand aan verkiezingen kenbaar te laten maken met welke andere partijen zij na de verkiezingen wil gaan regeren. Het liefst zouden de Democraten zien dat de kiezers in staat worden gesteld om hun eigen minister-president en daarmee hun eigen regering te kiezen. In 1971 probeert D66 via een slimme omweg een dergelijke rechtstreeks gekozen regering mogelijk te maken. Daartoe sluit de partij een akkoord met de PvdA en de PPR, waarin onder meer wordt afgesproken om een zogenaamd 'schaduwkabinet' te formeren. Dit schaduwkabinet bestaat uit een kandidaat-minister-president die zich met een programma en met een regeringsploeg aan de kiezers presenteert. Hoewel ook het fenomeen schaduwkabinet aan buitenlandse voorbeelden is ontleend, met name aan het Verenigd Koninkrijk, gaat de vergelijking toch niet helemaal op. Het schaduwkabinet van D66, PvdA en PPR is namelijk niet bedoeld 'in Engelse zin', namelijk als alternatief voor een door de meerderheid van de Tweede Kamer gesteunde regeringscoalitie, maar als een 'beoogd' kabinet, dat zal aantreden indien de drie partijen een Kamermeerderheid behalen. In het Verenigd Koninkrijk blijft de schaduwregering ook na de verkiezingen bestaan, maar het schaduwkabinet van D66, PvdA en PPR wordt na de verkiezingen weer ontbonden. De term beoogd kabinet zou dan ook passender zijn geweest.

Het belang van een charismatische leider

Een ander interessant aspect van D66, waarbij de vergelijking met de Verenigde Staten zich opdringt, is de rol van de persoon van de partijleider. Lange tijd staat de naam Hans van Mierlo voor veel mensen gelijk aan D66, en bestaat de neiging om te denken dat er voor D66 geen leven is na Van Mierlo. De tijd heeft het tegendeel bewezen, maar meer dan bij andere partijen lijkt het gezicht van D66 verbonden met die ene persoon die het boegbeeld van de partij is. Voor een belangrijk deel is dit het gevolg van de persoon van Van Mierlo, die zeer lang (van 1966 tot 1973 en van 1985 tot 1997) partijleider is. Van Mierlo is voor de presentatie van D66 van groot belang. Hij is het gezicht van de partij, die met zijn charismatische uitstraling en de manier waarop hij zaken verwoordt mensen boeit en een belangrijke factor is in het binden van kiezers aan D66. Indien één persoon zo lang het gezicht van een politieke partij bepaalt, ontstaat als vanzelf een onlosmakelijke associatie. Van Mierlo heeft die lange periode echter helemaal niet nodig om zich als het vanzelfsprekende gezicht van D66 te ontwikkelen. Vaak kan pas achteraf worden geconstateerd dat een partijleider lange tijd het gezicht van een partij heeft bepaald en kan worden geconcludeerd dat hij blijkbaar het nodige gezag heeft verkregen. Van Mierlo daarentegen heeft dat gezag van nature. Het is een combinatie van persoonlijkheid, intelligentie en manier van praten en formuleren die ervoor zorgt dat het stil wordt als Van Mierlo een zaal betreedt en dat als hij spreekt zijn achterban gegrepen lijkt door een bijna mythische fascinatie voor hun leider. Hierdoor heeft Van Mierlo zeer veel invloed op de koers van de partij. De opvattingen van de partijleider over de te volgen strategie zijn doorslaggevend. Zijn charisma compenseert vaak de onvrede met de koers van de partij. Een goede rede voor het congres en de leden stemmen massaal in met zijn voorstellen. De persoonlijkheid van Van Mierlo speelt dus een essentiële rol. Ook bij de latere partijleider Jan Terlouw is het gezag dat hij als partijleider heeft grotendeels gebaseerd op zijn persoonlijkheid. Maar in tegenstelling tot Van Mierlo heeft Terlouw dat gezag niet van nature; hij moet het verwerven.

De belangrijke rol van de partijleider en het belang van diens charisma, is iets dat in de periode dat D66 ontstaat ook in de Verenigde Staten heel duidelijk naar voren komt. In de VS heeft altijd al sterk de nadruk gelegen op de presidentskandidaten, die het gezicht van de partijen vormen. Maar begin jaren zestig wordt onmiskenbaar duidelijk hoe belangrijk de persoonlijkheid van de politicus is, als de jonge, charismatische Democraat John F. Kennedy het bij de presidentsverkiezingen opneemt tegen de Republikein Richard Nixon. Kennedy heeft alles wat Nixon ontbeert: een jeugdige uitstraling, flair, een vlotte manier van spreken en inhoudelijke overtuigingskracht. Tijdens de televisiedebatten steekt Nixon bleekjes af tegen de charismatische Kennedy. Op diezelfde manier onderscheidt 'mr. Hans van Mierlo', zoals de D66-lijsttrekker wordt gepresenteerd, zich in de verkiezingscampagne van 1967 van de leiders van de gevestigde partijen. Als relatief jonge nieuwkomer (tussen de oudere heren van de gevestigde partijen) weet hij kiezers aan zich te binden door zijn persoonlijke charisma en overtuigingskracht. Hans van Mierlo wordt door velen gezien als de 'Nederlandse Kennedy' en niet ten onrechte.

De sterke rol van de partijleider brengt een groot risico met zich mee: door de leider te (proberen te) beschadigen, breng je ook zijn partij schade toe. De afhankelijkheid van de partijleider maakt de partij kwetsbaar. Het is die troefkaart die door andere partijen meerdere malen is gespeeld. De dominante rol van de partijleider staat ook op gespannen voet met de democratische structuur van D66. Terwijl D66 pleit voor radicale democratisering is ze tegelijkertijd symbool geworden van een sterk op de persoon van

de partijleider gerichte politieke partij. Toch is de persoon in de politiek ook in Nederland de afgelopen decennia steeds belangrijker geworden. Met name verkiezingscampagnes draaien steeds meer om de lijsttrekkers van de politieke partijen. Het zijn de andere partijen geweest die D66 altijd hebben verweten dat ze bestond bij de gratie van partijleider Van Mierlo. Maar het zijn diezelfde partijen die tijdens verkiezingscampagnes de aandacht op hun lijsttrekker trachten te vestigen en zo de ontwikkeling naar een meer op de persoon gerichte politiek versterken. Met name de PvdA is hierin zeer bedreven, met campagneleuzen als 'Kies de minister-president' (Den Uyl) en 'Kies Kok'. Ook 'Laat Lubbers zijn karwei afmaken' (CDA) en 'Een stem op Jan is een stem op Joop, kies dus Hans' (VVD) zijn voorbeelden van een zeer op de persoon van de lijsttrekker gerichte campagnestrategie. Deze strategie duidt erop dat ook de andere partijen in belangrijke mate afhankelijk zijn van hun partijleider. Ook bij andere partijen is de partijleider het boegbeeld van de partij en ontstaat bij een langdurig partijleiderschap een sterke associatie tussen de partij en de partijleider. Niet voor niets is CDA-leider Ruud Lubbers door *NRC Handelsblad* 'de Hans van Mierlo van het CDA' genoemd.

Marketing op Amerikaanse leest

Er is nog iets waarin het vroege D66 zich onderscheidt van de in de jaren zestig gevestigde politieke partijen en dat is de wijze waarop de nieuwe partij haar marketing aanpakt. 1967, het debuutjaar van D66 waarin de net opgerichte partij bij de Tweede-Kamerverkiezingen zeven zetels behaalt, is niet alleen in electorale verschuivingen een opmerkelijk politiek jaar, ook wat de wijze van campagne voeren betreft is er sprake van belangrijke veranderingen. De televisie rukte steeds verder op als massamedium en wordt in de campagne van 1967 voor het eerst een belangrijk campagnemedium. Hierdoor neemt het belang van traditionele manieren van campagne voeren af, maar neemt het belang van verkiezingscampagnes over het geheel genomen toe. Brants, Kok en Van Praag stellen hierover: 'In feite ontstaan in deze jaren de maatschappelijke, partijpolitieke en mediaverhoudingen die tezamen de markt creëren waarop politieke partijen met behulp van marketing en reclametechnieken strijden om de gunsten van de zwevende kiezers.' Het jonge D66 loopt voorop in het gebruik van moderne marketingtechnieken en is een belangrijke stimulans in de ontwikkeling van de 'moderne verkiezingscampagne'. D66 is ook de eerste partij die scoort met het gebruik van de televisie om de bekendheid van de lijsttrekker voor het voetlicht te brengen. De marketingsdeskundigen van D66 leren op dit punt wijze lessen uit de presidentiële verkiezingscampagne in (wederom) de Verenigde Staten.

Het opmerkelijke is dat D66 ten tijde van haar ontstaan voorop liep in het toepassen van moderne marketingtechnieken, maar op dit punt in de loop der jaren achterop is geraakt. Tegenwoordig is het organiseren van een campagne zonder betaalde krachten bijna niet meer denkbaar. Mediacampagnes vragen steeds meer om een professionele opzet, presentatie, beeldvorming, imago en positionering zijn belangrijker geworden. Bij de Democraten draaien verkiezingscampagnes voor een groot deel nog steeds op vrijwilligers. Bij D66 is structureel sprake van een spanning tussen de noodzakelijke professionaliteit enerzijds en de partijcultuur, vrijwilligheid en betrokkenheid anderzijds. Na 1967 heeft D66 nauwelijks nog gebruik gemaakt van externe bureaus voor advisering en/of organisatie van de campagne. De campagnestaf, lijsttrekker, partijvoorlichters en een kleine hoeveelheid mensen in de 'innercircle' van de partij bepalen inhoud, vorm en strategie van de campagne. Dit amateurisme, met name voortvloeiend uit financiële en organisatorische redenen, staat in schril contrast met de voorttrekkersrol die de partij in de beginjaren vervulde.

Een pragmatische partij

Eerder in dit artikel is gesproken over de grote, gevestigde massa-integratiepartijen die het Nederlandse politieke landschap in de jaren zestig domineren. Deze partijen vormen de top van de maatschappelijke 'zuilen': de socialistische zuil, katholieke zuil, de liberale zuil etc. Het is de gedeelde ideologie die de zuil bijeen houdt. D66 keert zich tegen deze op ideologieën gebaseerde politiek. De Democraten verwerpen het rechtvaardigen van beleidskeuzes met een verwijzing naar ideologische uitgangspunten. Dit zou moeten gebeuren op basis van de werkelijke (praktische) reden. De Democraten menen bovendien dat het hanteren van een ideologie de speelruimte van een politieke partij, om in te spelen op de maatschappelijke realiteit, beperkt. De maatschappij is te veranderlijk om het politieke handelen te baseren op starre uitgangspunten. Zeker gelet op het feit dat de bestaande ideologieën in de ogen van de Democraten zijn verouderd. Ze stammen uit de negentiende eeuw en geven geen antwoord meer op de vragen van vandaag en morgen. In tegenstelling tot de andere partijen noemt D66 zichzelf daarom een 'programpartij', ter onderscheiding van de 'ideologische' partijen. Al snel wordt ook de term 'pragmatische' partij gebruikt om de manier van politiek bedrijven van D66 te typeren. Door politieke

tegenstanders van D66 wordt soms wat laatdunkend gedaan over het 'pragmatische' karakter van de partij, als ware pragmatisme gelijk aan opportunisme en beginselloosheid. Niets is minder waar. Het pragmatisme heeft wel degelijk een diepere, filosofische basis.

De term 'pragmatisme' wordt binnen D66 geïntroduceerd door Hans Gruijters, die het pragmatisme heeft ontdekt tijdens een reis naar de Verenigde Staten. Het pragmatisme was aan het begin van de twintigste eeuw de meest invloedrijke filosofische stroming in de VS. De vertaling die het pragmatisme in de Nederlandse politiek heeft gekregen, sluit het meest aan bij het werk van William James. James hanteerde een 'pragmatische' benadering van ideeën en opvattingen, waarbij hij de concrete en onmiddellijke praktische gevolgen als doorslaggevend criterium beschouwde voor de beoordeling van die ideeën. Om de waarde, of waarheid, van ideeën te testen, dient men volgens James de praktische consequenties ervan te beoordelen: wat is het nut ervan, is het praktisch uitvoerbaar? De uiteindelijke waarde van een idee is volgens de pragmatische theorie van James gelegen in de mate waarin het in de praktijk bijdraagt aan het bereiken van het gestelde doel. Onder invloed van onder meer Charles Sanders Peirce, William James en C.I. Lewis wordt pragmatisme over het algemeen omschreven als een benaderingswijze van en houding ten opzichte van vraagstukken, die uitgaat van de praktische consequenties van ideeën en de mate waarin de uitvoering van die ideeën bijdraagt aan het bereiken van de doelstellingen.

Dit is precies wat Gruijters zo aanspreekt in deze Amerikaanse denkwijze. Gruijters heeft een uitgesproken afkeer van ideologische politiek: "De ideologische benadering van de politiek leidt tot een leerstelling die verstarrend werkt, de vraagstukken waar het om gaat vertroebelt en de besluitvorming vaak doet afwijken van hetgeen met de wensen van de meerderheid overeenkomt. (...) Natuurlijk is de radicale democratisering van de samenleving, die de Democraten voorstaan, een richtinggevende grondgedachte, die in talrijke concrete programmapunten als hoofdmotief is terug te vinden. Maar dat is nog iets anders dan een gefixeerd maatschappijbeeld, dat als ideaal door de veranderende omstandigheden heen wordt meegedragen.", zo stelt Gruijters in een interview in 1967.

Het vertalen van het 'Amerikaanse' pragmatische karakter van D66 naar de Nederlandse context, zal echter niet meevallen. Nederlandse partijen worden immers al jaar en dag ingedeeld aan de hand van hun ideologie. Er bestaat een behoefte om ook D66 volgens dit patroon in te delen en het pragmatisme wordt dan ook al snel gebruikt om het ideologisch fundament van D66 aan te duiden. Wat liberalisme is voor de VVD en de sociaal-democratie voor de PvdA, dat zou pragmatisme voor D66 zijn. Dit is een misvatting. Het pragmatisme kan immers nooit een politieke stroming in traditionele zin zijn. Het pragmatisme biedt geen inhoudelijke visie op de inrichting van de samenleving zoals liberalisme en sociaal-democratie dat wel doen. Pragmatisme bestrijdt juist het idee dat er zoiets zou zijn als een allesomvattende blauwdruk voor de inrichting van de samenleving en benadrukt het pluralistische karakter van de samenleving. Pragmatisme is een houding, een mentaliteit, een manier van omgaan met politieke vraagstukken, die het handelen niet baseert op abstracte beginselen, maar op de maatschappelijke werkelijkheid.

Afronding

Op 17 april 2005 overlijdt Hans Gruijters, de man die niet alleen aan de basis stond van de oprichting van D66, maar 'zijn' partij ook voedde met de ideeën over democratie zoals hij die in de Verenigde Staten had leren kennen. Bijna veertig jaar nadat Gruijters c.s. D66 oprichtten, is de partij een vertrouwd onderdeel van het Nederlandse politieke bestel. De partij is deel geworden van het bestel waar ze halverwege de jaren zestig de aanval op opende. Van de oorspronkelijke doelstelling, radicale democratisering van politiek en samenleving, zijn enkele aspecten gerealiseerd, anderen blijven een prominente rol spelen op de hedendaagse agenda van de Democraten. Nog steeds heeft D66 een sterke internationale oriëntatie, zij het dat deze nu meer gericht is op samenwerking met buitenlandse 'zusterpartijen' en inbedding van Nederland in de Europese Unie. De opvattingen over democratisering zijn in de loop der jaren weinig veranderd, al wordt hedentendage nog maar zelden verwezen naar de bron van inspiratie van deze ideeën. Hoewel de vertaling naar de Nederlandse context veel weerstand en problemen met zich heeft meegebracht, blijven de Verenigde Staten een lichtend voorbeeld voor de voorstanders van radicale democratisering.

Menno van der Land

Politicooloog en auteur van *Tussen ideaal en illusie – de geschiedenis van D66, 1966-2003*